

سراسر کتابخانه‌های کمک آموزشی کارشناسی ارشد

برنامه‌ریزی ناحیه‌ای - روستایی (مبانی و ایران)

مجموعه جغرافیا

مؤلف: مسین عبادی

عبادی، حسین

برنامه‌ریزی ناحیه‌ای - روستایی (مبانی و ایران) رشته جغرافیا / حسین عبادی

مشاوران صعود ماهان، ۱۴۰۲

۲۴۵ ص: جدول، نمودار (آمادگی آزمون کارشناسی ارشد جغرافیا)

ISBN: 978-600-458-748-8

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

فارسی - چاپ اول

۱- برنامه‌ریزی ناحیه‌ای - روستایی (مبانی و ایران)

۲- آزمونها و تمرینها (عالی)

۳- آزمون دوره‌های تحصیلات تکمیلی

۴- دانشگاهها و مدارس عالی - ایران - آزمونها

ج - عنوان

ج ۳۷ / ق ۲۳۲۵ LB

۳۷۸/۱۶۶۴

رده‌بندی دیویی:

۸۵ / ۴۱۰۰۵ م

کتابخانه ملی ایران

نام کتاب: برنامه‌ریزی ناحیه‌ای - روستایی (مبانی و ایران)

مؤلف: حسین عبادی

ناشر: مشاوران صعود ماهان

نوبت و تاریخ چاپ: اول / ۱۴۰۲

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳ / ۲۳۰ / ۰۰۰ ریال

شابک: ISBN ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۸-۷۴۸-۸

انتشارات مشاوران صعود ماهان: خیابان ولیعصر، بالاتر از تقاطع مطهری،

روبروی قنادی هتل بزرگ تهران، جنب بانک ملی، پلاک ۲۰۵۰

تلفن: ۴-۸۸۱۰۰۱۱۳

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به موسسه آموزش عالی آزاد ماهان می‌باشد و هر

گونه اقتباس کپی‌برداری از این اثر بدون اخذ مجوز پیگرد قانونی دارد.

مقدمه ناشر

آیا آنانکه می‌دانند با آنانکه نمی‌دانند برابرند؟ (قرآن کریم)

پس از حمد و سپاس و ستایش به درگاه بی‌همتای احدیت و درود بر محمد مصطفی، عالی‌نمونه بشریت که در تاریخ دور تاریخ، بنا به فرمان نافذ صمدیت از میان مردمی برخاست که خود بودند در پست‌ترین حد توحش و ضلال و بربریت و آنگاه با قوانین شامل خویش هم ایشان را راهبری نمود و رهانید از بدویت و استعانت جوییم از قرآن کریم، کتابی که هست جاودانه و بی‌نقص تا ابدیت.

کتابی که در دست دارید آخرین ویرایش از مجموعه کتب خودآموز مؤسسه آموزش عالی آزاد ماهان است که برمبنای خلاصه درس و تأکید بر نکات مهم و کلیدی و تنوع پرسش‌های چهار گزینه‌ای جمع‌آوری شده است. در این ویرایش ضمن توجه کامل به آخرین تغییرات در سرفصل‌های تعیین شده جهت آزمون‌های ارشد تلاش گردیده است که مطالب از منابع مختلف معتبر و مورد تأکید طراحان ارشد با ذکر مثال‌های متعدد بصورت پرسش‌های چهار گزینه‌ای با کلید و در صورت لزوم تشریح کامل ارائه گردد تا دانشجویان گرامی را از مراجعه به سایر منابع مشابه بی‌نیاز نماید.

لازم به ذکر است شرکت در آزمون‌های آزمایشی ماهان که در جامعه آماری گسترده و در سطح کشور برگزار می‌گردد می‌تواند محک جدی برای عزیزان دانشجو باشد تا نقاط ضعف احتمالی خود را بیابند و با مرور مجدد مطالب این کتاب، آنها را برطرف سازند که تجربه سال‌های مختلف موکد این مسیر به عنوان مطمئن‌ترین راه برای موفقیت می‌باشد.

لازم به ذکر است از پورتال ماهان به آدرس www.mahanportal.ir می‌توانید خدمات پشتیبانی را دریافت دارید. و نیز بر خود می‌بالیم که همه ساله میزان تطبیق مطالب این کتاب با سؤالات آزمون‌های ارشد- که از شاخصه‌های مهم ارزیابی کیفی این کتاب‌ها می‌باشد- ما را در محضر شما سربلند می‌نماید.

در خاتمه بر خود واجب می‌دانیم که از همه اساتید بزرگوار و دانشجویان ارجمند از سراسر کشور و حتی خارج از کشور و همه همکاران گرامی که با ارائه نقطه نظرات سازنده خود ما را در پربارتر کردن ویرایش جدید این کتاب یاری نمودند سپاسگزاری نموده و به پاس تلاش‌های بی‌چشمداشت، این کتاب را به محضرشان تقدیم نماییم.

مؤسسه آموزش عالی آزاد ماهان

معاونت آموزش

مقدمه مؤلف

سپاس یزدان پاک را که مرا یاری نمود تا بتوانم خدمتی هر چند ناچیز در جهت ادای دین خود به علم جغرافیا، به دانش پژوهان این عرصه عرضه کنم.

مجموعه‌ی گردآوری شده، حاصل تلاش بی‌وقفه‌ی نگارنده به همراه راهنمایی‌های اساتید مجرب علم جغرافیا می‌باشد. این مجموعه شامل مواد امتحانی زیر است:

- جغرافیای شهری (مبانی و ایران)
- برنامه‌ریزی شهری (مبانی و ایران)
- ژئومورفولوژی (مبانی و ایران)
- آب و هوا شناسی (مبانی و ایران)
- برنامه‌ریزی ناحیه‌ای و روستایی (مبانی و ایران)
- فلسفه‌ی جغرافیا

از آنجایی که مجموعه‌ی علوم جغرافیا (کد ۱۱۰۲) برخلاف دیگر گروه‌های آزمایشی دارای منابع امتحانی مشخص و معینی نمی‌باشد، بنابراین سعی شده است تا حد امکان از تمامی کتب موجود در این رابطه که آورده شدن حتی یک سوال از آنها نیز احتمال داده می‌شود، مطالبی استخراج شود.

هدف اصلی در این کتاب فراهم آوردن زمینه‌های مطالعاتی برای دانشجویانی است که به اکثریت منابع و کتاب‌های مرجع دسترسی نداشته و یا اینکه وقت مطالعه‌ی آنها را ندارند.

لازم به ذکر است که اطلاعات این مجموعه طبق آخرین تغییرات در کتب و مواد امتحانی گردآوری و تلاش شده تا با جدیدترین منابع معرفی شده مطابقت و هم‌پوشی داشته باشد. با این تعابیر انتظار می‌رود که مجموعه‌ی حاضر بتواند تأثیری مفید بر روند قبولی داوطلبان رشته‌ی جغرافیا داشته باشد.

گفتنی است که محتوای این مجموعه کتاب به گونه‌ای تنظیم شده که تمام گرایش‌های جغرافیا به‌علاوه‌ی گرایش‌های برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، طراحی شهری و سنجش از دور، بتوانند از این مباحث بهره ببرند.

یکی از دروس امتحانی جغرافیا، برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (منطقه‌ای) و روستایی (مبانی و ایران) می‌باشد که در این کتاب در قالب دو بخش و دوازده فصل ارائه شده است.

مؤلف قلباً اذعان دارد که آنچه پیش رو دارید مانند ثمره‌ی هرتلاش دیگری در زندگی نمی‌تواند محصول فعالیت‌های منفرد باشد. دست‌های بسیار و اذهان متعدد به لطف پروردگار یاری رسانده‌اند تا نگارنده بتواند این مجموعه را گردآوری کند.

اما از آنجایی که هیچ تلاشی عاری از کم و کاست نمی‌باشد، نگارنده نیز در این باره هیچ‌گونه ادعایی ندارد و لیکن تردیدی نیست که در این ارتباط هر گونه قصور و کوتاهی همواره متوجه مؤلف می‌باشد. لذا از شما عزیزان خواهشمند است با نظرات اصلاحی خود اینجانب را آگاه و خشنود سازید.

در پایان نگارنده، تشکر خالصانه‌ی خویش را از راهنمایی‌های ارزشمند و به جای اساتید گرانقدر خانم دکتر ناهید سجادیان، دکتر مسعود صفایی پور، دکتر علی موحد و دیگر اساتید صاحب‌نظر ابراز می‌دارد. اساتید محترمی که نگارنده با استفاده از راهنمایی‌های مستقیم یا مطالعه‌ی آثارشان بهره‌ی فراوان کسب کرده است:

دکتر حسین آسایش، دکتر کرامت‌الله زیاری، دکتر مظفر صرافی، دکتر کریم حسین زاده دلیر، دکتر حسن مطیعی لنگرودی، دکتر سید حسن معصومی اشکوری، دکتر محمد حسین پاپلی یزدی، دکتر مسعود مهدوی، دکتر عباس سعیدی، دکتر ناهید سجادیان، دکتر سعید امان پور، دکتر خلیل کلانتری، دکتر محمد رضا رضوانی، دکتر محمد جعفر زمردیان، دکتر کامران رضایی جعفری، دکتر عبدالرضا فرجی، و همچنین تمامی اساتید گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز.

جدول ضرایب مواد امتحانی هر یک از گرایش‌های جغرافیا برای ورود به دوره‌ی کارشناسی ارشد

ردیف	گرایش نام دروس امتحانی	برنامه‌ریزی شهری	برنامه‌ریزی روستایی	جغرافیای سیاسی	جغرافیای طبیعی	جغرافیای نظامی	جغرافیا- برنامه‌ریزی توریسم
۱	زبان تخصصی	۲	۲	۲	۲	۳	۲
۲	فلسفه‌ی جغرافیا	۱	۱	۱	۱	۲	۱
۳	ژئومورفولوژی (مبانی و ایران)	-	-	۱	۲	-	-
۴	آب و هوا شناسی (مبانی و ایران)	-	-	-	۲	-	-
۵	منابع آب و خاک (مبانی و ایران)	-	-	-	۲	-	-
۶	مبانی جغرافیای انسانی	-	-	۲	۱	۲	-
۷	جغرافیای شهری (مبانی و ایران)	۲	۲	-	-	-	۱
۸	مبانی جغرافیای طبیعی	۱	۱	۱	-	۲	۱
۹	جغرافیای روستایی و کوچ‌نشینی (مبانی و ایران)	-	۲	-	-	-	-
۱۰	برنامه‌ریزی ناحیه‌ای - روستایی (مبانی و ایران)	۲	۲	-	-	-	-
۱۱	برنامه‌ریزی شهری (مبانی و ایران)	۲	-	-	-	-	-
۱۲	جغرافیای سیاسی (مبانی و ایران)	-	-	۳	-	-	-
13	جغرافیای نظامی ایران و کشورهای همجوار	-	-	۲	-	۳	-
۱۴	آمار و احتمال	-	-	۱	-	-	-
۱۵	ریاضی و آمار	-	-	-	-	-	۱
۱۶	جاذبه‌های توریستی ایران	-	-	-	-	-	۲

عنوان	صفحه
بخش اول: برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (منطقه‌ای)	
فصل اول - سابقه، تعریف و مفاهیم برنامه‌ریزی	۱۳
۱-۱- سابقه‌ی برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۱۵
۲-۱- تعریف و مفاهیم برنامه و برنامه‌ریزی	۱۵
۳-۱- اصطلاحات و واژه‌های برنامه‌ریزی	۱۶
۴-۱- انواع برنامه	۱۶
۱-۴-۱- انواع برنامه از نظر مدت اجرا	۱۷
۲-۴-۱- انواع برنامه از نظر وسعت انجام	۱۷
۳-۴-۱- انواع برنامه از نظر هدف	۱۷
۴-۴-۱- انواع برنامه از نظر سطوح مکانی	۱۷
۵-۱- انواع برنامه‌ریزی	۱۷
فصل دوم - بررسی مفاهیم و تعریف منطقه	۲۱
۱-۲- انواع مناطق برنامه‌ریزی	۲۳
۲-۲- تقسیمات کالبدی منطقه	۲۴
فصل سوم - تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی منطقه‌ای (ناحیه‌ای)	۲۵
۱-۳- اهداف برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۲۷
۲-۳- ماهیت و فلسفه‌ی برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۲۷
۳-۳- دلایل نیاز به برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۲۷
۴-۳- مراحل برنامه‌ریزی	۲۷
۵-۳- مراحل فرایند برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۲۸
فصل چهارم - نظریه‌های توسعه‌ی منطقه‌ای	۲۹
فصل پنجم - برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (منطقه‌ای) در جهان و ایران	۳۵
۱-۵- سابقه‌ی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهان	۳۷
۲-۵- برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران	۳۹
۳-۵- طرح‌ها و مطالعات توسعه‌ی منطقه‌ای در ایران	۴۰
۳-۵-۱- منطقه‌بندی پیشنهادی	۴۰
۳-۵-۲- مطالعه‌ی آمایش سرزمین (ستیران)	۴۱
۳-۵-۳- مطالعه‌ی توسعه‌ی محور شرق	۴۱
۳-۵-۴- طرح جامع تولید و توسعه‌ی پروتئین	۴۱

۴۱	۵-۳-۵- طرح جامع کشت.....
۴۱	۵-۳-۶- طرح جامع آب(جاماب).....
۴۲	۵-۳-۷- طرح جامع شاهراهها.....
۴۲	۵-۳-۸- طرح ریزی کالبدی ملی.....
۴۲	۵-۳-۹- طرح اسکان ۹۰.....
۴۲	۵-۳-۱۰- طرح جامع شهرستان.....
۴۲	۵-۳-۱۱- برنامه ریزی ۱۴۰۰(طرح استقرار حیوه طیبه).....
۴۳	مجموعه ی نکات برنامه ریزی ناحیه ای (منطقه ای).....
۷۰	مجموعه سؤالات چهار گزینه ای.....
۸۷	پاسخنامه.....

بخش دوم: برنامه ریزی روستایی (مبانی و ایران)

۱۰۷	فصل ششم- روستا و روستانشینی.....
۱۰۹	۱-۱- تعریف روستا.....
۱۱۰	۱-۲- روستانشینی.....
۱۱۱	فصل هفتم- برنامه ریزی روستایی و اهمیت آن.....
۱۱۳	۱-۲- برنامه ریزی روستایی.....
۱۱۳	۲-۲- ضرورت و اهمیت برنامه ریزی روستایی.....
۱۱۴	۲-۳- اهداف برنامه ریزی روستایی.....
۱۱۵	فصل هشتم- تاریخچه ی برنامه ریزی روستایی.....
۱۱۷	۱-۳- برنامه ریزی روستایی در دوران باستان.....
۱۱۷	۲-۳- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در جهان.....
۱۱۷	۳-۲-۱- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در کشورهای سوسیالیستی.....
۱۱۷	۳-۲-۲- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در کشورهای صنعتی غربی.....
۱۱۸	۳-۲-۳- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در کشورهای در حال توسعه.....
۱۱۸	۳-۳- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در ایران.....
۱۱۸	۳-۳-۱- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در ایران قبل از انقلاب اسلامی.....
۱۱۸	۳-۳-۱-۱- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در دوران انقلاب مشروطیت.....
۱۱۹	۳-۳-۲- عمران روستایی در برنامه های عمرانی اول تا پنجم قبل از انقلاب(۵۶-۱۳۲۷).....
۱۲۰	۳-۳-۲- سابقه ی برنامه ریزی روستایی در ایران بعد از انقلاب اسلامی.....
۱۲۰	۳-۳-۱-۲- برنامه ریزی روستایی در برنامه های توسعه ی اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی اول تا سوم بعد از انقلاب اسلامی(۸۳-۱۳۶۸).....
۱۲۱	فصل نهم- روشهای تعیین مراکز خدمات رسانی.....
۱۲۳	۱-۴- نظریه ی مکان مرکزی.....
۱۲۳	۲-۴- درجه ی فشردگی روستاها.....
۱۲۳	۳-۴- روش میزان سنج نهادی.....
۱۲۵	فصل دهم- ویژگی های جمعیتی و موضوعات اجتماعی در روستاهای ایران.....
۱۲۷	۱-۵- ویژگی های جمعیتی روستاهای ایران.....
۱۲۷	۱-۵-۱- تحول جمعیت روستایی در ایران.....

۱۲۷	۵-۱-۲- توزیع جمعیت در روستاهای ایران.....
۱۲۷	۵-۱-۳- جمعیت و اشتغال روستایی
۱۲۸	۵-۲- ویژگی‌های اجتماعی سکونتگاههای روستایی.....
۱۲۸	۵-۲-۱- گروه بندی اجتماعی روستایی.....
۱۲۸	۵-۲-۲- فقر روستایی.....
۱۲۹	فصل یازدهم- نظام اقتصادی روستاهای ایران.....
۱۳۱	۶-۱- شالوده‌های اقتصاد روستایی.....
۱۳۱	۶-۲- اشکال مالکیت در روستاهای ایران.....
۱۳۱	۶-۳- نظام بهره برداری.....
۱۳۱	۶-۳-۱- نظام جدید کشاورزی.....
۱۳۲	۶-۳-۲- نظام بهره برداری سنتی.....
۱۳۲	۶-۳-۳- مشاع.....
۱۳۳	۶-۳-۴- بنه.....
۱۳۳	۶-۳-۵- نسق.....
۱۳۵	فصل دوازدهم- اصلاحات ارضی و تأثیر آن بر روستاها.....
۱۳۷	۷-۱- سابقه‌ی تاریخی اصلاحات ارضی در ایران.....
۱۳۷	۷-۲- اهداف اصلاحات ارضی قبل از انقلاب اسلامی.....
۱۳۸	۷-۳- اصلاحات ارضی بعد از انقلاب اسلامی.....
۱۳۹	۷-۴- شکل مالکیت در دوره‌های قبل و بعد از اصلاحات ارضی.....
۱۴۰	مجموعه‌ی نکات برنامه‌ریزی روستایی.....
۱۵۶	مجموعه‌ی سؤالات چهارگزینه‌ای.....
۱۶۴	پاسخنامه.....
۱۷۱	آزمون و پاسخنامه سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۳.....
۲۴۳	منابع و مأخذ.....

برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (منطقه‌ای)

عناوین اصلی

❖ فصل اول: سابقه، تعریف و مفاهیم برنامه‌ریزی

❖ فصل دوم: بررسی مفاهیم و تعاریف منطقه

❖ فصل سوم: تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی

منطقه‌ای (ناحیه‌ای)

❖ فصل چهارم: نظریه‌های توسعه منطقه‌ای

❖ فصل پنجم: برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (منطقه‌ای) در

جهان و ایران

سابقه، تعریف و مفاهیم برنامه‌ریزی

عناوین اصلی

- ❖ سابقه برنامه‌ریزی منطقه‌ای
- ❖ تعاریف و مفاهیم برنامه و برنامه‌ریزی
- ❖ اصطلاحات و واژه‌های برنامه‌ریزی
- ❖ انواع برنامه‌ریزی

فصل اول

سابقه، تعریف و مفاهیم برنامه‌ریزی

۱-۱- سابقه برنامه‌ریزی منطقه‌ای

برنامه‌ریزی به طور اعم، و برنامه‌ریزی منطقه‌ای به طور اخص پدیده‌ای جدید و نو می‌باشد. این علم در گذشته به صورت سنتی و تجربی انجام می‌گرفته است. اما در عصر تکنولوژی و همگام با توسعه‌ی علوم اقتصادی و اجتماعی و کالبدی به صورتی نو و با بهره‌گیری از روش‌های کمی، کیفی و کامپیوتری ظاهر گشته است.

افزایش جمعیت و نیاز بشری از یک سو و محدودیت‌ها از طرف دیگر، لزوم تفکر برنامه‌ریزی را مطرح نمود. تا آنجا که برابر بررسی‌های انجام شده، اولین قدم‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، حدود چهار هزار سال پیش، در مصر قدیم و در اطراف دره‌ی رود نیل، در قالب بوجود آوردن سیستم آبیاری و استفاده از طغیان رود نیل برداشته شد. مهمترین مراحل تکامل در برنامه‌ریزی منطقه‌ای، در زمان رومیان صورت گرفت. رومیان علاوه بر آبادانی و توسعه‌ی منطقه‌ای، مبادرت به توسعه‌ی قلمرو و احداث جاده‌های نظامی می‌نمودند.

در ایران قدیم، حدوداً دوهزار سال پیش در اطراف فارس، خوزستان و اروندرود، نیز سیستم‌هایی جهت استفاده از آب بوجود آمدند. در این ارتباط حفر قنات، نوعی برنامه‌ریزی است که به صورت دسته‌جمعی توسط مردم روستاها یا شهرها صورت می‌گرفت. در قرون ۱۴ و ۱۵ میلادی، تحول دیگری در امر برنامه‌ریزی منطقه‌ای بوجود آمد. نفوذ تمدن شرق، انتقال سیستم‌های آبیاری، کانال‌سازی، کشاورزی و مبادلات بازرگانی از ایران به هند، بین‌النهرین و مصر به اروپا، تأثیر تعیین‌کننده‌ای داشته است. اولین کشورهایی که از این سیستم‌ها، استفاده کردند هلندی‌ها، انگلیسی‌ها و ایتالیایی‌ها بودند. هلندی‌ها اولین ملت پیشرو در امر برنامه‌ریزی منطقه‌ای قرون جدید هستند. فرانسوی‌ها در قرن ۱۷ میلادی توجه زیادی به توسعه‌ی مناطق و استقلال آنها نمودند. انگلستان در اواخر قرن ۱۸ و ۱۹ میلادی به عنوان اولین کشور صنعتی جهان، با در دست داشتن انواع ماشین‌های مدرن، سهم عمده‌ای در مدرنیزه کردن توسعه‌ی اقتصادی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای داشته است. به دنبال آن در انگلستان کشاورزی صنعتی شد و معادن فعال گردید. همزیستی علوم اقتصادی و اجتماعی و جغرافیا شکل جدیدی به برنامه‌ریزی منطقه‌ای در قالب مدل‌های مکانی، فضایی و منطقه‌ای داد. به طوری که «فون تونن»، «آلفرد وبر»، «کریستالر» و «لوش» نظریه‌های مکان مرکزی را با توجه به مکان تولیدات کشاورزی و صنعتی ارائه دادند. بعداً نظریات دیگری از «فرانسو پرو» شامل نظریه‌ی «قطب رشد»، «والتر ایزارد» در کتاب «روش‌های تحلیل منطقه‌ای» و «پیتر هاگت» در کتاب معروف خود تحت عنوان «تحلیل مکان‌یابی در جغرافیای انسانی» کوشش‌های درخور توجهی در تکوین برنامه‌ریزی منطقه‌ای انجام دادند. در میان کشورهای جهان، انگلستان کمک شایانی به برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای نموده است. نظریه‌پردازانی همانند «اسکات ویوتوات»، «ابرا کرامبی»، «لرد ریت»، «دوور و هوب هوس» نظریات جامعی در زمینه‌ی برنامه‌ریزی منطقه‌ای ارائه داده‌اند.

۱-۲- تعاریف و مفاهیم برنامه و برنامه‌ریزی

«هر فرآیند دارای سلسله مراتب در یک ارگانیزم که بتواند نظم و ترادف اجرایی را کنترل کند، برنامه نام می‌گیرد.»

در کل می‌توان برنامه را به شکل زیر نیز تعریف نمود: «نمایش منظم و با رعایت سلسله مراتب فعالیت‌های مربوط به یک رشته تصمیمات منظم و مرتبط بر حسب دوره‌های زمانی مختلف.» به عبارت دیگر برنامه، تصمیمات منظم بر اساس سلسله مراتب عملیات است.

برنامه با طرح از لحاظ معنی و مفهوم دارای تفاوت است. در واقع طرح عبارت از: «بیان یک سلسله فعالیت‌های فنی-اجرایی برای رسیدن به یک هدف مشخص است.» مانند طرح آبیاری در یک واحد روستایی. طرح‌ها در قالب طرح‌های ملی، استانی، خاص ناحیه‌ای، می‌توانند مطرح شوند.

معمولاً هر طرح دارای چندین پروژه از لحاظ بودجه‌ای است. بسیاری از متخصصین طرح را با پروژه یکی می‌دانند. در واقع پروژه مجموع عملیاتی است که در یک زمان مشخص و با هدف مشخص و با صرف منابع معین، به منظور تولید (اجتماعی، اقتصادی، زیربنایی) صورت می‌گیرد.

برنامه‌ریزی عبارت است از پویش هدایت عقلانی مکانیزم تصمیم‌گیری در امور توسعه‌ی اقتصادی-اجتماعی در ابعاد زمانی بلندمدت، میان‌مدت، کوتاه‌مدت به منظور بهره‌برداری منطقی و هماهنگ از امکانات و منابع در جهت تأمین نیازمندی‌های عمومی و اساس جامعه یا به دیگر سخن، برنامه‌ریزی عبارت است از یک جریان آگاهانه که به منظور دستیابی به اهداف معین و مشخص، انجام یک سلسله اقدامات و فعالیت‌های مرتبط با یکدیگر را در آینده پیش‌بینی می‌کند.

«فریدمن» برنامه‌ریزی را نوعی تفکر درباره‌ی مسائل اجتماعی، اقتصادی تعریف نموده است.

«پورویت» معتقد است برنامه‌ریزی مجموعه اقداماتی است که برای رسیدن به اهداف معینی انجام می‌گیرد.

معمولاً خصوصیات اصلی برنامه‌ریزی شامل تعدادی عمل متوالی است که برای حل مسائل آینده طراحی شده‌اند. دوره‌ی عمل برنامه‌ریزی یعنی افق زمانی «آینده» نیز بر حسب نوع و سطح برنامه‌ریزی تفاوت می‌کند. بنابراین برنامه‌ریزی اساساً یک روش اندیشیدن به مسائل اجتماعی و اقتصادی است و جهت‌گیری آن عمدتاً به سوی آینده است.

۱-۳- اصطلاحات و واژه‌های برنامه‌ریزی

۱- برنامه‌ی جامع: برنامه‌ی جامع بخش یا توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی معادل کلمه‌ی Plan است که شامل اهداف، سیاست‌ها و ... می‌باشد. مانند برنامه‌ی جامع بخش بهداشت که شامل هدف‌های کلی سالم‌سازی محیط زیست و تأمین تندرستی می‌باشد.

۲- برنامه‌ی اجرایی: مجموعه‌ای از عملیات و خدمات مختلف در ارتباط با یکدیگر برای تحقق هدف‌های مشخص برنامه (بخش) می‌باشد؛ که غالباً ۵ ساله پیش‌بینی می‌شود.

۳- هدف برنامه: مجموع آرزوها و خواست‌های نهایی جامعه اعم از اقتصادی یا اجتماعی و فرهنگی که منبعث از نظام ارزشی حاکم بر جامعه است.

۴- استراتژی: مجموعه‌ی خط‌مشی‌های کلی است که راه رسیدن به هدف‌های غایی را مشخص می‌سازد.

۵- سیاست: عبارت است از معیارها و تدابیر قانونی، فنی، اجرایی، پولی، مالی و ... که اتخاذ آنها موجبات و تسهیلات لازم جهت تحقق هدف‌های برنامه را فراهم می‌سازد.

۶- خط‌مشی: آن دسته از تصمیمات بلندمدت است که مبتنی بر اطلاعات و تفکر و تعمق اتخاذ می‌گردد و موجبات دگرگونی را در بلندمدت فراهم می‌آورد.

۷- اولویت: معیارها و ملاک‌هایی است که توسط آن هدف‌ها، یا خط‌مشی‌ها، اجرای برنامه‌ها و پروژه‌ها را می‌سنجند و تقدم هر یک از مقولات یادشده را نسبت به موارد مشابه مشخص می‌سازند.

۸- فعالیت: عملیات مشخص برای نیل به هدف معینی است که در چارچوب برنامه انجام می‌گیرد.

۱-۴- انواع برنامه

برنامه از نظر مدت، هدف و حیطه‌ی عمل به شرح زیر قابل طبقه‌بندی است:

۱- انواع برنامه از نظر مدت اجرا

۲- انواع برنامه از نظر وسعت انجام

۳- انواع برنامه از نظر هدف

۴- انواع برنامه از نظر سطوح مکانی

۱-۴-۱- انواع برنامه از نظر مدت اجرا

انواع برنامه از نظر مدت اجرا به سه دسته تقسیم می‌شود:

- ۱) برنامه درازمدت: در این برنامه چارچوب‌های کلی و آینده‌نگری اساس کار است تا بتوان بر اساس این چارچوب نیازها و امکانات آینده را مشاهده کرد. مدت اجرای برنامه‌ی بلندمدت ۱۰ تا ۲۰ سال است که گاهی به ۲۵ سال می‌رسد.
- ۲) برنامه‌ی میان‌مدت: این برنامه معمولاً در قالب برنامه‌ریزی بلندمدت و منطبق با هدف‌های آن استوار است. مدت اجرای برنامه‌ی میان‌مدت ۳ تا ۷ سال است و گاه می‌تواند به ۱۰ سال نیز برسد.
- ۳) برنامه‌ی کوتاه‌مدت: معمولاً مدت اجرای آن بین ۱ الی ۳ سال است. معمولاً در برنامه‌های کوتاه‌مدت چگونگی اجرای سیاست‌های دولت مشخص می‌شود.

۱-۴-۲- انواع برنامه از نظر وسعت انجام

انواع برنامه از نظر وسعت انجام برنامه و از نظر حوزه‌ی شمول به دو دسته‌ی جامع و غیرجامع تقسیم می‌شود.

۱-۴-۳- انواع برنامه از نظر هدف

- ۱) برنامه‌ی توسعه
- ۲) برنامه‌ی اقتصاد توسعه
- ۳) برنامه‌ی کالبدی
- ۴) برنامه‌ی ارشادی و اجباری
- ۵) برنامه‌ی اختصاصی

۱-۴-۴- انواع برنامه از نظر سطوح مکانی

- ۱) برنامه‌ی ملی
- ۲) برنامه‌ی منطقه‌ای
- ۳) برنامه‌ی ناحیه‌ای
- ۴) برنامه‌ی شهری
- ۵) برنامه‌ی روستایی

۱-۵- انواع برنامه‌ریزی

اصولاً برنامه‌ریزی، روشی برای فکر کردن درباره‌ی مسائل اقتصادی-اجتماعی است. برنامه‌ریزی معمولاً آینده‌نگر است و به ارتباط میان اهداف و تصمیمات گروهی توجه دارد و در جستجوی خط مشی‌ها و برنامه‌های جامع است. در چارچوب کلی فوق انواع متنوعی از برنامه‌ریزی وجود دارد که در ادامه به آن اشاره می‌گردد.

۱- برنامه‌ریزی بین‌المللی: امروزه در راستای توسعه‌ی ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی، کشورها ناگزیر به اجرای برنامه‌ریزی بین‌المللی هستند. فعالیت‌های اکو، بازار مشترک اروپا و اوپک چنین اهدافی را دنبال می‌کنند.

۲- برنامه‌ریزی ملی: حوزه‌ی عمل برنامه‌ریزی ملی در سطح کشور است و بیشتر محتوای اقتصادی دارد و بر سیاست‌های رشد توجه اساسی دارد.

۳- برنامه‌ریزی کلان: عبارت است از فرآیند مطالعه، پیش‌بینی و تخصیص عوامل اساسی اقتصاد ملی در سطح کشور.

۴- برنامه‌ریزی جامع توسعه: برنامه‌ریزی جامع توسعه، تلفیقی از برنامه‌ریزی توسعه‌ی اقتصادی و توسعه‌ی فضایی در جهت عمران هماهنگ در مناطق، از طریق تخصیص منابع اقتصادی بین بخش‌های اقتصادی و تخصیص فضایی توسعه بین فعالیت‌های مختلف، با رعایت تقدم و تأخر فعالیت‌ها در طول زمان می‌باشد.

۵- برنامه‌ریزی منطقه‌ای: این برنامه‌ریزی، فرآیندی است در جهت مشارکت مردم و مناطق در برنامه‌ریزی و فراهم آوردن موجبات برنامه‌ریزی از جهت انطباق با برنامه‌های کلان ملی و ویژگی‌های منطقه‌ای.

در واقع برنامه‌ریزی منطقه‌ای تصمیم‌گیری و سرمایه‌گذاری در پروژه‌ها در سطح منطقه، در راستای توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و

کالبدی مناطق مختلف کشور است. معمولاً برنامه‌ریزی منطقه‌ای بعد از برنامه‌ریزی ملی و به عنوان یک برنامه‌ی مابین برنامه‌ریزی ملی و محلی (شهر و روستا) باید انجام پذیرد. شناخت توان‌ها و تنگناهای منطقه جزو مبانی کار در این برنامه‌ریزی است. در این برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزان باید به مشخصاتی توجه نمایند که یک منطقه می‌تواند در آینده داشته باشد. زیرا قابلیت منطقه در آینده حکایت از وجود منابع برای توسعه‌ی آن مناطق است. در این صورت لازم است برنامه‌ریزان، برنامه‌ی خود را متناسب با قابلیت و توانایی‌های منطقه طراحی نمایند.

۶- برنامه‌ریزی فضایی: این برنامه‌ریزی یک فرآیند فکری است که برای تحقق اهداف برنامه‌ریزی کالبدی، به کمک اقدامات سیاسی ضروری است. در واقع برنامه‌ریزی فضایی، تدوین گزینه‌های سیاسی است که می‌توان از میان آنها یک سیاست را برگزید. برنامه‌ریزی فضایی روندی است برای بهره‌ورسازی و آرایش منطقی، حفظ تعادل و هماهنگی بین جمعیت و تأسیسات اجتماعی و اقتصادی ایجاد شده در فضای ملی و منطقه‌ای و جلوگیری از بروز عدم تعادل و بازتاب‌های تخریبی و منفی در فضای سرزمین، در اصل برنامه‌ریزی فضایی تخصیص بهینه‌ی فضا به فعالیت‌های مختلف، بر اساس قابلیت‌های مناطق در دوره‌ی زمانی معین است. «سازمان فضایی» عبارت است از تربیت و نظم واحدهای یک مجموعه‌ی مشخص و هدفمند؛ یا سازمان فضایی ترتیب و توزیع نظام یافته‌ی واحدهای یک مجموعه در فضا، در راستای عملکردهای عمومی مجموعه است. هر سازمان فضایی دارای اجزایی به این شرح می‌باشد:

- نقاط یا گرگانه‌ها: شامل روستاها، شهرک‌ها، نواحی صنعتی و غیره.
 - شبکه‌ها: این خطوط رابط میان مکان‌های مختلف می‌باشند که از لحاظ فیزیکی تبدیل به راه می‌شوند مانند ارتباطات زمینی، دریایی و هوایی، کانال‌ها.
 - لکه‌ها یا سطوح: سطح یعنی تجمع مکان‌ها مانند سطح زیر کشت، جنگل و مرتع، کوهستان و بیابان.
- سطح‌بندی فضا عبارت است از تعیین لایه‌های لازم یک سازمان. فرضاً سطح ملی، سطح منطقه، سطح ناحیه، سطح محلی که توسط مقیاس مشخص می‌گردند. عناصر و مکان‌ها به این دلیل فضا نامیده می‌شوند که تنها سطح زمین را همچون Land Use اشغال نمی‌کنند، بلکه این نقاط جهت فعالیت درونشان دارای حجم هستند و فقط پوسته‌ی فیزیکی نیستند که کالبد نامیده شوند؛ این حجم همان تراکم مکانی است. ساختار فضایی عبارت است از انطباق سازمان فضایی بر محیط فیزیکی. یک ساختار فضایی، روابط عمودی سطح سازمانی فضایی‌اش را به صورت ارتباطات منعکس نموده و روابط افقی واحدها را از طریق حوزه‌های نفوذ و قلمروها نشان می‌دهد.

۷- برنامه‌ریزی آمایش سرزمین: اصطلاح آمایش سرزمین را برابر Land Use آورده‌اند. جغرافیدانان، آمایش سرزمین را بهره‌برداری از زمین و منابع آن از دیدگاه جغرافیای کاربردی یا برنامه‌ریزی تعریف نموده‌اند.

از نظر مهندسیین مشاورستیران، آمایش سرزمین عبارتست از برنامه‌ریزی و سازماندهی دادن نحوه‌ی اشغال فضا و تعیین محل سکونت انسان‌ها و محل فعالیت‌ها و تجهیزات و همچنین کنش‌های بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی- اقتصادی است. همچنین آمایش سرزمین، علم تخصیص منابع در برنامه‌ریزی اقتصادی و یا سازماندهی مطلوب فضا تعریف شده است.

۸- برنامه‌ریزی کالبدی: برنامه‌ریزی یا طرح‌ریزی کالبدی، مدیریت خردمندانه‌ی فضا است. تخصیص زمین به فعالیت‌های مختلف از جمله مباحث برنامه‌ریزی است که بر روی هم طرح‌ریزی کالبدی خوانده می‌شود. از نظر زمانی برنامه‌ریزی کالبدی به سه گروه بلندمدت (بیش از ۲۰ سال)، میان‌مدت (۱۰ تا ۲۰ سال) و کوتاه‌مدت (۴ تا ۶ سال) تقسیم می‌شود. برنامه‌ریزی کالبدی معمولاً در سه سطح ملی، منطقه‌ای و محلی انجام می‌گیرد. در برنامه‌ریزی کالبدی سیاست‌های توزیع فضایی جمعیت، نظام اسکان، تولیدات، اشتغال، مدیریت صنایع طبیعی و اکوسیستم‌ها، کاربرد زمین و کنترل مهاجرت مورد نظر است.

۹- برنامه‌ریزی اقتصادی: فرآیندی است در زمینه‌ی هدایت و جهت‌گیری و ایجاد هماهنگی در فعالیت‌های بخش‌های تولیدی که قلمرو آن بیشتر مسائل اقتصادی جامعه است. برنامه‌ریزی اقتصادی به صورت غیرمستقیم و عمدتاً بر اساس مکانیزم بازار عمل می‌نماید.

۱۰- برنامه‌ریزی اجتماعی: فرآیند هدایت و جهت‌گیری و ایجاد هماهنگی در برنامه‌هایی که جنبه‌ی رشد و تعالی انسانی دارد و یا موجبات بهزیستی انسان را فراهم می‌آورد، مانند آموزش و پرورش، بهداشت.

- ۱۱- برنامه‌ریزی تعدیلی: این برنامه‌ریزی به منظور ایجاد هماهنگی و از بین بردن تضادهای موجود در یک نظام مورد استفاده قرار می‌گیرد. گاهی این برنامه‌ریزی را، برنامه‌ریزی انتظام دهنده نیز می‌خوانند. تحویل مواد اولیه، تأمین نیروی انسانی و توزیع کالای نهایی جزء برنامه‌ریزی تعدیلی است.
- ۱۲- برنامه‌ریزی بدعتی: این برنامه‌ریزی که گاهی آن را برنامه‌ریزی توسعه نیز می‌نامند، بیشتر به توسعه و تحول کل یک نظام پرداخته و با معرفی اهداف جدید سعی در ایجاد تغییر در مقیاس وسیع دارد. مانند بازاریابی برای محصول جدید یا افتتاح یک کارخانه.
- ۱۳- برنامه‌ریزی اخباری: خطوط کلی را مشخص می‌کند و ماهیت تشویقی دارد.
- ۱۴- برنامه‌ریزی دستوری: شامل دستورالعمل‌های مشخصی است که معمولاً از بالا تهیه می‌شود و مراتب پایین باید آن را اجرا نمایند.
- ۱۵- برنامه‌ریزی بخشی: به برنامه‌ریزی در یک بخش اقتصادی یا اجتماعی و یا زیربنایی در قالب استراتژی توسعه ملی و هدف‌های پیش‌بینی شده می‌پردازد.
- ۱۶- برنامه‌ریزی میان‌بخشی: فرآیندی است که به منظور هماهنگ کردن تصمیم‌گیری‌ها و پیش‌بینی عوامل مشترک بین دو برنامه‌ی بخشی است. تعیین روابط منطقی بین بخش‌ها، برنامه‌ریزی میان‌بخشی است.
- ۱۷- برنامه‌ریزی خرد: این نوع برنامه‌ریزی در طرح‌ها و پروژه‌های داخل بخش صورت می‌گیرد. مانند توسعه‌ی یک مرکز کلینیک در داخل بخش بهداشت.
- ۱۸- برنامه‌ریزی غیرمتمرکز: برنامه‌ریزی غیرمتمرکز یا از پایین به بالا، فرآیندی است در راستای مشارکت مردم در برنامه‌ریزی‌ها.
- ۱۹- برنامه‌ریزی متمرکز: برنامه‌ریزی متمرکز یا از بالا به پایین، فرآیندی است که در آن امکانات و منابع و نیازها در سطوح بالای برنامه‌ریزی، توسط تصمیم‌گیرندگان سیاسی مملکت و مسئولان برنامه‌ریزی مرکزی انجام می‌گیرد و به واحدهای سلسله مراتب پایین ارجاع می‌شود.
- ۲۰- برنامه‌ریزی جامع: این برنامه کامل‌ترین نوع برنامه‌ریزی است که گاهی به آن برنامه‌ی توسعه و عمران نیز می‌گویند. برنامه‌ریزی جامع کلیه بخش‌های تولیدی و غیرتولیدی را شامل می‌گردد و در واقع یک برنامه‌ی کلی و همه‌جانبه و یک‌پارچه است و معمولاً در سطح ملی، منطقه و ناحیه می‌تواند تهیه گردد. این برنامه کلیه دیدگاه‌های اقتصادی، اجتماعی، فضایی و آمایشی را شامل می‌گردد. برنامه‌ی جامع یک برنامه‌ی کلی است که به عنوان یک برنامه‌ی بالاسری برای برنامه‌های تفصیلی تلقی می‌گردد. مدت اجرای برنامه‌ی جامع معمولاً ۱۰ تا ۲۵ سال است.
- ۲۱- برنامه‌ریزی شهری: عبارت است از تأمین رفاه شهرنشینان از طریق ایجاد محیطی بهتر، مساعدتر و سالم‌تر. در این نوع برنامه‌ریزی، با توجه به اقتصاد و عملکرد عوامل شهری، نحوه‌ی استفاده از اراضی، محله‌بندی، مسکن، ترافیک، فضای سبز و غیره در رابطه با جمعیت و عملکرد شهر مورد بررسی قرار می‌گیرند.
- ۲۲- برنامه‌ریزی روستایی: در این برنامه‌ریزی به مسائل و مشکلات روستاها پرداخته شد. و مسائلی از قبیل تولید و عرضه‌ی محصولات کشاورزی و دسترسی روستاها به خدمات عمومی (خانه‌ی بهداشت، مسجد، مدرسه، حمام و مسکن) مورد بررسی قرار می‌گیرد.
- ۲۳- برنامه‌ریزی اختصاصی: این برنامه‌ریزی به هماهنگی برای حل و فصل مشکلات مربوط می‌شود. با تضمین این که سیستم موجود به صورت مؤثری بر طبق خط مشی‌های تکاملی در جهت توسعه و تنظیم جامعه از میان زمان بگذرد.
- ۲۴- برنامه‌ریزی ارشادی: که فقط خطوط هدایتی عمومی و توصیه‌ای را در بر می‌گیرد.
- ۲۵- برنامه‌ریزی فیزیکی: برنامه‌ریزی مربوط به ساختار فیزیکی یک منطقه است؛ مانند کاربری زمین، ارتباطات، تأسیسات، تجهیزات و ... این نوع برنامه‌ریزی ریشه‌های خود را در میان مقررات مکانیزم کنترل شهری دارد که قابلیت مکانیزم بازار را در رابطه با توسعه‌ی فوق پشت سر می‌گذارد.

فصل دوم

بررسی مفاهیم و تعاریف منطقه

عناوین اصلی

- ❖ انواع مناطق برنامه‌ریزی
- ❖ تقسیمات کالبدی منطقه

فصل دوم

بررسی مفاهیم و تعاریف منطقه

یکی از پیچیدگی‌های اساسی در کشورها، بین مفهوم منطقه و ناحیه است. تعاریف و مفاهیم منطقه و ناحیه در ارتباط با اهداف برنامه‌ریزی نه تنها در ایران بلکه در دیگر کشورهای جهان متفاوت به کار رفته است. یک ناحیه در یک کشور ممکن است با یک منطقه در کشور دیگر برابر باشد و یا بلعکس هم استعمال گردد. در ارتباط با مفهوم منطقه نظریات متعددی ابراز شده است. مثلاً منطقه ممکن است بخشی از فضاهای جغرافیایی یک کشور را در بر بگیرد، یا تعدادی از کشورها در اقتصاد بین‌المللی، منطقه را به‌وجود آورد. مثل منطقه‌ی شمال ایران در سطح ملی و منطقه‌ی خاورمیانه در سطح بین‌المللی.

از طرف دیگر کارشناسان هر رشته‌ی خاص از علوم، از دیدگاه‌های گوناگون منطقه را تعریف می‌کنند که در این حالت تعاریف منطقه بر اساس معیارهای مورد نظر آنان، متفاوت خواهد بود. لذا یکی از اساسی‌ترین مشکلات در برنامه‌ریزی منطقه‌ای، تعریف منطقه در محدوده‌ی قلمرو آن می‌باشد. منطقه چیست؟ ساده‌ترین تعریف از زبان، هیدان دی. دیاس و همکارانش این است که «منطقه» زیربخش کشور است. تقسیم یک کشور به زیربخش‌ها به طرق مختلف از جمله بر مبنای توزیع جمعیت، وضعیت آب و هوایی، پوشش گیاهی یا دیگر معیارها انجام می‌شود. یک منطقه ممکن است حوضه‌ی آبریز رودخانه باشد که برای آن نیز برنامه‌ریزی صورت پذیرد. «هربرتسون» در تعریف منطقه می‌گوید: «منطقه مجتمعی از زمین، آب، هوا، گیاه، حیوان و انسان که در آن همچنان که بخش مشخصی از زمین را تشکیل می‌دهند، ارتباط مکانی و فضایی نیز با یکدیگر دارا می‌باشند.» در اصل منطقه از هر دیدگاهی و با هر تخصصی تعریف شود باید جنبه‌های زیر را داشته باشد:

- ۱- بخشی از فضا و سرزمین را شامل می‌شود.
- ۲- در تعدادی از عوامل و ویژگی‌های خود وجه اشتراک داشته باشد.
- ۳- دارای روابط عملکردی در شاخص‌ها باشد.
- ۴- بعد از سطح ملی و بالاتر از سطح شهری قرار گیرد.

۲-۱- انواع مناطق برنامه‌ریزی

۱- مناطق جغرافیایی: منطقه‌ی جغرافیایی بسته به معیارهایی که دارد برای مرزبندی آن به کار می‌رود. اگر ملاک فعالیت‌های اقتصادی غالب و اصلی باشد منطقه اقتصادی است. اگر عوامل صرفاً فرهنگی مانند زبان، مذهب و ... منظور باشد منطقه اجتماعی و فرهنگی است. اگر تمام این عوامل به حساب آورده شود منطقه جامع جغرافیایی است.

۲- منطقه‌ی کاربردی: منطقه‌ی کاربردی یا قراردادی محدوده‌ی جغرافیایی است که بر اساس سنجه‌های منتخب، همناخت یا همگن قابل تشخیص خواهند بود. در روش‌های تعیین منطقه‌ی قراردادی، معیارها و سنجه‌ها، اغلب ماهیتی فیزیکی داشتند مانند عوارض زمین، آب و هوا یا رویش گیاهی، پس از آن معیارهای اقتصادی مانند نحوه‌ی معیشت غالب (کشاورزی یا صنعتی) نیز در شناخت و تعیین منطقه به کار گرفته شد. منطقه‌ی کاربردی اغلب شامل واحدهای جمعیتی غیرهمگن مانند یک مرکز شهری و شهرهای کوچک و روستاهای اطراف آن است که از نظر عملکرد با یکدیگر در ارتباط نزدیک و متقابل‌اند. مناطق قراردادی یا

- کاربردی و یا ترکیبی از این دو، چارچوب مفیدی را برای تعیین مناطق برنامه‌ی فراهم می‌آورند.
- ۳- منطقه‌ی برنامه‌ریزی: منطقه‌ی برنامه‌ریزی از نواحی همجوار یا غیرهمجوار تشکیل می‌شود. مناطق برنامه‌ریزی را می‌توان بر حسب هدف‌های برنامه‌ریزی، شیوه‌های پیشنهاد شده و توسعه‌ی مورد انتظار تعریف کرد. اندازه‌ی مناطق برنامه‌ریزی با طول مدت برنامه‌ریزی تغییر می‌کند، به طوری که هرچه مدت برنامه‌ریزی طولانی‌تر باشد، مناطق بزرگتر خواهند بود.
- ۴- منطقه‌ی همگن: منطقه‌ی همگن یا متحدالشکل، از نواحی همجواری تشکیل می‌شود که اختلاف محل به محل در آن بسیار ناچیز است. این فضای جغرافیایی دارای چند ویژگی مشترک و همسان است که ممکن است این ویژگی‌ها اقتصادی، اجتماعی، جغرافیایی، فرهنگی و ... باشد.
- ۵- منطقه‌ی خدماتی: محدوده‌ای است که در آن خدمات پستی، حمل و نقل، تجارت داخلی و خارجی و ... انجام می‌شود.
- ۶- منطقه‌ی شهری: تعریف عام منطقه‌ی شهری، مفهوم نسبی و مکانی با تراکم جمعیتی بالا نسبت به تراکم متوسط در یک ناحیه یا یک کشور می‌باشد. می‌توان گفت منطقه‌ی شهری عبارت است از منظومه‌ای از شهرهای بزرگ و کوچک که در یک محدوده‌ی جغرافیایی با محدوده‌ی سیاسی و اداری معین استقرار یافته باشند که بزرگترین شهر آن مادرشهر یا کلان‌شهر آن منطقه نامیده می‌شود.
- ۷- منطقه‌ی کانونی (Nodal Region): شکل خاصی از منطقه‌ی عملکردی است که دارای یک نقطه‌ی کانونی می‌باشد که در آن نقطه برتری و نوعی رهبری منطقه‌ای وجود دارد. اگر ارتباط و کنش و واکنش بین نواحی مختلف یک منطقه وجود داشته باشد و عملکردهای رهبری در یک ناحیه متمرکز باشد، آن منطقه کانونی نامیده می‌شود.
- ۸- منطقه‌ی ارگانیک: منطقه‌ای است که مردم آن را با وابستگی‌های متقابل که از منافع مشترک برمی‌خیزد به یکدیگر پیوند دهند.
- ۹- منطقه‌ی قطبی: در منطقه‌ی قطبی یک شهر به عنوان قطب یا ایجاد میدان مغناطیسی و حیطه‌ی نفوذ عمل نموده و تمام فعالیت‌های منطقه را به خود جذب می‌نماید.
- ۱۰- حوزه‌ی نفوذ: حوزه‌ی نفوذ یک شهر دارای یک حد کاملاً مشخص و قطعی نیست، بلکه صورت طیفی از شدت روابط بین شهر و نقاط اطراف آن مطرح می‌گردد. هرچه از شهر مرکزی دورتر شویم شدت این روابط کمتر می‌شود. در مواقعی بسته به شرایط جغرافیایی، ارتباطات و عملکرد حوزه‌ی یک شهر ممکن است به صورت لکه‌های جدا از یکدیگر ظاهر شود. حوزه‌ی نفوذ محدوده‌ی اطراف شهر است که بیشترین ارتباط عملکردی را با شهر اصلی دارا است.
- ۱۱- پس‌کرانه (Hinter Land): اصطلاح پس‌کرانه یک مفهوم جغرافیایی است و با مرزبندی اقتصادی- اجتماعی مشخص نمی‌شود. مراد از پس‌کرانه نواحی اطراف شهر اعم از حوزه‌ی نفوذ یا کشش آنهاست. مانند پس‌کرانه‌ی روستایی یک شهر.
- ۱۲- حوزه‌ی کشش: حوزه‌ی کشش، شعاع و حوزه‌ی برد کالاها و خدمات است که با شدت و ضعف نقش شهر و حجم تقاضا، چه برای مصرف در حوزه‌ی شهرها یا مناطق دیگر تعیین می‌شود. بازارهای هفتگی، بازارهای دام، عمده‌فروشی محصولات تولیدات صنایع دستی و تبدیلی در تعیین شعاع حوزه‌ی کشش نقش مؤثری دارند.
- ۲-۲- تقسیمات کالبدی منطقه**
- یک منطقه به عنوان بخشی از یک کشور از نظر طرح‌ریزی کالبدی به شرح زیر تقسیم می‌شود:
- ۱- خردمنطقه: عبارت است از مکان همگن و با عملکرد مشخص در قالب یک منطقه. مرکز خردمنطقه معمولاً شهر دوم استان خواهد بود. دامنه‌ی نوسان جمعیت در خردمنطقه معمولاً بین ۲۵۰ الی ۵۰۰ هزار نفر خواهد بود.
- ۲- ناحیه: سطح ناحیه به دلیل همگنی از نظر شاخص‌های کالبدی در برنامه‌ریزی، در سطحی پایین‌تر از خردمنطقه قرار دارد. ناحیه را می‌توان معادل یک شهرستان در نظر گرفت. نوسان جمعیت در ناحیه عمدتاً بین ۵۰ هزار تا ۲۵۰ هزار نفر است. دامنه‌ی حداکثر شعاع دسترسی در ناحیه را می‌توان معادل ۲۰ تا ۵۰ کیلومتر در نظر گرفت.
- ۳- منظومه: منظومه در تقسیمات کالبدی منطقه معادل بخش یا چند دهستان گفته می‌شود. جمعیت منظومه معمولاً ۱۰ هزار تا ۵۰ هزار نفر برآورد می‌گردد. دامنه‌ی حداکثر شعاع دسترسی آن ۱۰ تا ۲۰ کیلومتر است.
- ۴- مجموعه: مجموعه‌ی روستایی را می‌توان معادل یک دهستان تلقی نمود. دامنه‌ی نوسان مجموعه از ۱۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نفر جمعیت و دامنه‌ی حداکثر شعاع دسترسی آن حدود ۵ کیلومتر است.

فصل سوم

تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی منطقه‌ای (ناحیه‌ای)

عناوین اصلی

- ❖ اهداف برنامه‌ریزی منطقه‌ای
- ❖ مراحل برنامه‌ریزی
- ❖ مراحل فرآیند برنامه‌ریزی منطقه‌ای

فصل سوم

تعاریف و مفاهیم برنامه‌ریزی منطقه‌ای (ناحیه‌ای)

گروهی از نظریه‌پردازان، برنامه‌ریزی منطقه‌ای را کوششی در جهت بخشیدن کیفیتی زیبا به نیازهای اولیه‌ی تکنولوژیکی و محیطی بیشتر تلقی می‌نمایند. گروهی دیگر برنامه‌ریزی منطقه‌ای را در راستای طراحی پروژه‌های مربوط به اسکان جمعیت ذکر می‌نمایند. در واقع تعاریف فردی از برنامه‌ریزی منطقه‌ای فراوان است و تاکنون بر سر یک تعریف عمومی اتفاق نظر حاصل نشده است. در اینجا به چند تعریف از برنامه‌ریزی شهری می‌پردازیم.

- برنامه‌ریزی منطقه‌ای کوششی است متشکل، منظم برای انتخاب بهترین روش‌های موجود به منظور رسیدن به هدفی خاص در یک منطقه.

- برنامه‌ریزی منطقه‌ای عبارت است از کوششی جهت بالا بردن سطح زندگی مردم منطقه.

- برنامه‌ریزی منطقه‌ای عبارت از کوششی جهت بدست آوردن حداکثر استفاده از منابع کمیاب موجود.

۳-۱- اهداف برنامه‌ریزی منطقه‌ای

در مورد اهداف برنامه‌ریزی منطقه‌ای اتفاق نظر وجود ندارد. برنامه‌ریزی ممکن است دارای یک هدف یا چند هدف باشد. شکل و نوع برنامه‌ریزی هرچه باشد، برنامه‌ریزی دارای اهداف و منظورهایی است. که این اهداف و منظورهایی معمولاً اجتماعی و یا اقتصادی هستند. اهداف ممکن است روشن و یا پنهان باشند. اهداف برنامه‌ریزی منطقه‌ای را می‌توان عمران و توسعه‌ی پایدار منطقه‌ای، تعدیل ساختاری و توسعه‌ی اقتصادی- اجتماعی منطقه و

۳-۲- ماهیت و فلسفه‌ی برنامه‌ریزی منطقه‌ای

ماهیت برنامه‌ریزی منطقه‌ای بین رشته‌ای است که از همپوشی اقتصاد، جغرافیا، برنامه‌ریزی شهری و نظریه‌های مکانی بدست می‌آید. فلسفه با برنامه‌ریزی همگام و همراه است به نحوی که آن را خرد برنامه‌ریزی منطقه‌ای می‌نامند.

۳-۳- دلایل نیاز به برنامه‌ریزی منطقه‌ای

وجود مناطق با هویت فرهنگی و سیاسی جدا، که بعضی مواقع موارد فشار را باعث می‌شود، وجود برنامه‌ریزی منطقه‌ای را محرز نموده است. توجه به مسائل عملکردی علت دیگری برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای است. همچنین رشد سریع جمعیت یا افزایش شهرنشینی، بهره‌برداری از منابع بین‌منطقه‌ای، تنظیم برنامه و سیاست‌های ملی، برنامه‌ریزی شهری و مواردی از این قبیل نیاز به برنامه‌ریزی منطقه‌ای را بیش از پیش ملزم کرده است.

۳-۴- مراحل برنامه‌ریزی

مراحل برنامه‌ریزی را به شرح زیر می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

۱- مرحله‌ی کلان: نخستین مرحله را مرحله‌ی کلان می‌نامند که از جمله هدف‌های کلی برنامه‌ی ملی است.

۲- مرحله‌ی بخشی: مفهوم مرحله‌ی بخشی آن است که در عمل باید منابع موجود به صورت بخش تقسیم شده و این منابع بین

- وزارتخانه‌های مختلف تقسیم می‌شوند.
- ۳- مرحله‌ی بین منطقه‌ای: در این مرحله، هدف‌ها و برنامه‌های منطقه‌ای گوناگون باید در سطح مناطق توزیع شوند. در این مرحله سیاست‌های اتخاذ شده در سطح ملی، مستقیماً بر مناطق اثر می‌گذارد.
- ۴- مرحله‌ی منطقه‌ای: اساساً به تهیه‌ی برنامه‌های توسعه‌ی منطقه‌ای جامعی مربوط است که در مرحله‌ی بین منطقه‌ای تهیه شده و بر طرح‌ریزی‌ها و تخصیص‌ها استوار است. در اصل این کار مستلزم تبدیل تخصیص‌های عمودی (بخش) به تخصیص‌های افقی پروژه‌ها و طرح‌های همه جانبه است.
- ۵- مرحله‌ی خرد: در این مرحله که به آن مرحله‌ی پروژه نیز می‌گویند، پروژه‌های خاصی برای گنجاندن در برنامه تهیه و ارزیابی می‌شوند.

۳-۵- مراحل فرآیند برنامه‌ریزی منطقه‌ای

فرآیند برنامه‌ریزی به طور کلی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای از جمله، هفت مرحله‌ی زیر را به ترتیب نیاز دارد:

- ۱- تعریف وظیفه‌ی برنامه‌ریزی محول شده.
 - ۲- مشخص کردن اهداف آرمانی و کیفی برای مواردی که برنامه‌ریزی می‌شود.
 - ۳- شناسایی وضع موجود (قابلیت‌ها و تنگناها)، گرایش‌ها و روندها (احتمالات و خطرات) و پیش‌بینی وضع آتی در چارچوب وظیفه‌ی محوله.
 - ۴- تعیین اهداف کمی و خرد با توجه به کمبود وضع موجود و نیاز در وضعیت آینده.
 - ۵- بررسی انواع امکانات و راه‌حل‌های دستیابی به اهداف مورد نظر و پیش‌بینی اثرات هر یک.
 - ۶- گزینش یکی از راه‌حل‌ها با توجه به ارزیابی هر یک در پاسخ‌گویی به وظیفه‌ی محوله و هماهنگی با ارزش‌های مورد نظر جامعه‌ای که متأثر از این برنامه‌ریزی می‌شود.
 - ۷- اجرای راه‌حل گزیده، نظارت و ارزیابی در حین اجرا.
- باید به چرخه‌ی بازخورد (Feed Back) در طی هر مرحله و نیز در طی تمامی مراحل توجه داشت که باعث اصلاح، تکمیل و یا تغییراتی در مرحله‌ی پیشین بنا بر اطلاعات مرحله در دست اجرا می‌شود.
- همانطور که قبلاً گفته شد ماهیت برنامه‌ریزی منطقه‌ای بین رشته‌ای است که از هم‌پوشی اقتصاد، جغرافیا، برنامه‌ریزی شهری و نظریه‌های مکانی بدست می‌آید. فلسفه با برنامه‌ریزی همگام و همراه است به نحوی که آن را خرد برنامه‌ریزی منطقه‌ای می‌نامند. در آنجا که برنامه‌ریزی منطقه‌ای در سطحی مابین ملی و محلی است لذا می‌تواند شکاف میان این سطوح را پر کند. نقش اصلی برنامه‌ریزی منطقه‌ای برخورد مستقیم با مسائل عملکردی سطوح منطقه‌ای و گسترش برنامه‌ریزی محلی و به حرکت درآوردن توزیع جمعیت، اشتغال و نیازهای اجتماعی، اقتصادی و پیش‌بینی تسهیلات رفاهی و شبکه‌ی ارتباطی است؛ بدین جهت فرآیند تصمیم‌گیری در برنامه‌ریزی منطقه‌ای شامل مراحل برنامه‌ریزی، عدم تمرکز در برنامه‌ریزی، راه‌برد بالا به پایین، راه‌برد پایین به بالا، برنامه‌ریزی منطقه‌ای در عمل و توسعه‌ی یک‌پارچه‌ی ناحیه‌ای است.

نظریه‌های توسعه منطقه‌ای

عناوین اصلی

❖ نظریه‌های توسعه منطقه‌ای

